

Marko Lukenda – Mile Mamić

JEZIK STRAŽIMIROVA “VINOGRADARA”

Budući da je Stražimirov “Vinogradar” prva knjiga na hrvatskom jeziku iz te struke, ona je veoma vrijedna s gledišta hrvatskoga književnog jezika i nazivlja te struke. Stoga se razmatra s obaju gledišta.

Vinova loza gajila se 4 tisućljeća prije Krista. Iz svoje pradomovine (Kavkaz, Iran, Afganistan) proširila se brzo po čitavom poznatom svijetu, gdje su postojali klimatski uvjeti za njezino uzgajanje. Nakon otkrića novih kontinenata ta se kultura brzo i tamo proširila.¹ Splet vinova *loza* – *grožđe* – *vino* duboko je ukorijenjen u temelje starih civilizacija. Osobito je treća sastavnica toga spleta obogatila grčku i rimsku mitologiju i društveni život tih naroda. I biblijski tekstovi Staroga i Novoga zavjeta obiluju riječima: *vino*, *trs*, *vinogradar*, *loza*. Psalmistu Davidu poznata je bila služba vina da “razvedruje srce čovječje”.² Krist pripovijeda prisposobu o vinogradaru koji poziva radnike u svoj vinograd te svima jednako plaća bez obzira na to kad su počeli raditi, ali ne čini nepravdu onima koji su došli prije jer su i oni dobili kako je bilo dogovoreno. Povezanost svojih vjernika sa sobom Krist nije mogao ljepše izraziti nego onom usporedbom “Ja sam trs, vi ste mladice”.³ Činjenica da je Krist na posljednjoj večeri uzeo *kruh* i *vino* kao podlogu za ustanovljenje euharistije, želeći se tako dati za hranu i piće ljudskim dušama, potvrđuje da je *kruh* predstavnik ljudskih potreba za hranom, a *vino* – reprezentativno piće. Sve je to potaklo da se usporedo s kršćanstvom širi i plemenita biljka *vinova loza*. Ona je bila poznata starom Iliriku prije rimskih osvajanja, a rimski su carevi (Prob) podupirali širenje te kulture na našim prostorima. Njezinu su širenju i oplemenjivanju mnogo pridonijeli razni crkveni redovi. U tom su se osobito istakli benediktinci u skladu sa svojim pravilom *Ora et labora*. I u raznim poslovima gospodarskog značenja oni su bili učitelji naroda, a vinogradarstvo je upravo bilo jedna od najvažnijih ratarskih djelatnosti. Zbog važnosti vinogradarstva, a i svih drugih okolnosti u vezi s vinom i njegovom dru-

¹ Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb MCMLXIV, knj. 7. pod natuknicom *Vinogradarstvo*.

² Biblija, Stvarnost, Zagreb, Ps. 104,15.

³ Biblija, Stvarnost, Zagreb, Ivan, 15,5.

štvenom ulogom, kod mnogih kršćanskih naroda početak vinogradarskih radova obilježen je raznim svečanostima (Vincekovo⁴) a vrhunac svega je pretvorba mošta u vino (Martinje).

Nije stoga čudo da su se temeljne riječi koje označuju osnovne pojmove iz vinogradarstva duboko i neizbrisivo ugradile u toponimiju svih vinorodnih područja. Tako npr. Vladimir Mažuranić ponosno ističe etimologiju svojega *Vinodola*⁵ povezujući je s nazivom u starim listinama *Vallis vinaria* i *Vallis vinearia*. Taj popis “vinskih” toponima proširuje Petar Skok na mnoga mjesta, od kojih za neka na prvi mah ne bismo ni pomislili da su s tim u vezi, kao npr. *Vinagora*, *Vinibreg*, *Vini Vrh*, *Vinica*, *Bednja*, *Podvinjak*, *Podvinjage*, *Vinišće* itd.⁶

Temeljni vinogradarski naziv *loza* ugradio se i u hrvatsko pravno nazivlje u obilježavanju rodbinskih odnosa. Lako je razumjeti kako se je to značenje prenijelo i na genealogiju. Taj prijelaz potkrepljuje Vladimir Mažuranić citatom iz Budinića: *trs daje sok lozam svojim*.⁷ Tako je dakle riječ *loza* dobila značenje rod, dio roda, pleme, koljeno, praroditelji i potomci.

Mažuranićevi *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* donose mnoštvo vinogradarskih naziva (*gora*, *gorica*, *loza*, *trs*, *vinica*, *vinograd*, *vinogradina*, *vinotoč* ...), a citati iz brojnih pravnih isprava u kojima se ti nazivi javljaju potvrđuju njihovu starost i ukorijenjenost u hrvatsku tradiciju. Indikativno je i to da osnovne vinogradarske nazive nalazimo i u najstarijim našim rječnicima, pa čak i u onima koji su manjega opsega. Tako npr. u Vrančićevu rječniku⁸ pod *vindemia* ima hrv. *jematva*, *vindemiare* – *targati*, *vinea* – *tarsje*, *vinetum* – *vinograd*, *vinitor* – *kopač*, *vinum* – *vino*, *vitis* – *loza*, *uva* – *grozdje*.

Vinogradarstvo je dominantna grana voćarstva, a voćarstvo je zajedno s vinogradarstvom važna grana ratarstva. Zbog svoje dominantne uloge unutar voćarstva vinogradarstvo se davno počelo razvijati kao samostalna disciplina. Kao praktična djelatnost ono se bavi uzgojem vinove loze u vinogradima, uključujući tu i uzgoj različitih podloga (hibrida) u tzv. matičnjacima; na takve podloge cijepa se plemenite vrste vinove loze. Kao znanstvena disciplina vinogradarstvo se bavi stvaranjem novih vrsta, proučavanjem karakteristika pojedinih vrsta vinove loze, prirodnih faktora koji utječu na njezin agrotehnički način uzgoja i hranidbu.⁹ Kao praktična djelatnost u kojoj sudjeluje mnoštvo djelatnika vinogra-

⁴ U hrvatskoj se kajkavštini lijepo poklapa u izgovoru dvostruki deminutiv od *vino* – *vincek* i hipokoristik od *Vinko* – *Vincek*.

⁵ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb, 1908–1992, pod riječi *Vinodol*.

⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga treća, Zagreb 1973, pod riječi *vino*.

⁷ Djelo iz bilješke 5., pod riječi *loza*.

⁸ Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Venetiis*, 1595.

⁹ Vidi djelo iz bilješke 1. pod natuknicom *Vinogradarstvo*.

darstvo ima vrlo raznoliko nazivlje. Osim naziva koji su specijalno vinogradarski, to je nazivlje dobrim dijelom zajedničko s voćarskim i ratarskim nazivljem uopće. Često se događa da se u istom narodu i jeziku jednaki pojmovi različito nazivaju, a različiti pak pojmovi jednako. Kao znanstvena disciplina vinogradarstvo teži za stvaranjem stručnoga nazivlja koje bi bilo jednoznačno, sustavno, sažeto, precizno itd. Ono se nikako ne može i ne treba osloboditi onoga dijela što mu je zajednički s voćarstvom i ratarstvom, nego na temelju toga interdisciplinarnog stvara svoje posebno. A to sve zajedno ima opet stanovit odnos prema općem jeziku: mora biti u skladu s njime.

Usprkos činjenici da je vinogradarstvo duboko ukorijenjeno u hrvatsku prošlost kao važna djelatnost, prva knjiga o vinogradarstvu na hrvatskom jeziku pojavljuje se dosta kasno. Tek godine 1870. To je knjiga "Vinogradar". Napisao ju je Dragutin Stražimir. Zbog njezine kulturnopovijesne, a dobrim dijelom još uvijek i praktične, vrijednosti nedavno se pojavio i pretisak te knjige,¹⁰ Bilo je doduše i prije njezine pojave pojedinačnih manjih radova vinogradarske struke u raznim pučkim kalendarima, godišnjacima, gospodarskim listovima i časopisima. Kao cjelovitu djelu te struke na hrvatskom jeziku toj knjizi na temelju do sada poznatih podataka pripada prvenstvo. Stoga ona s jezičnoga, posebno s terminološkoga gledišta zaslužuje posebnu pozornost. Time ćemo se baviti u ovom radu.

Prije nego što počnemo govoriti o Stražimirovu jeziku, valja se prisjetiti važnoga jezičnog zahvata koji je obilježio početak hrvatskoga narodnog preporoda, a to je proširenje hrvatskoga književnog jezika na štokavskoj osnovici za sve Hrvate. Kako je čakavski književni jezik već davno prije preporoda ustupio mjesto štokavskom, zadatak je preporoda bio da između dvaju hrvatskih književnih jezika, s relativno bogatom književnojezičnom tradicijom i prilično izgrađenom nadgradnjom, izabere jedan kao zajednički svim Hrvatima. Kajkavac Ljudevit Gaj 1835. uvodi štokavicu kao zajedničku osnovicu. Da bi taj rez prošao što bezbolnije (ali ne samo zato), Gaj provodi grafijsku reformu kako bi se stvorio dojam da je taj jezik u novom grafijskom ruhu svima nešto novo, što je postalo jednim od izvora kasnije zablude da je u to vrijeme nastao hrvatski književni jezik. Od tada dakle hrvatski kajkavski književni jezik prekida svoj književnojezični kontinuitet.

Kad je učinjen taj zahvat, Stražimir je imao 14/15 godina. Učio je tada u Kaniži s nekoliko svojih prijatelja mađarski jezik. Preporodna gibanja dopirala su do njih u Kanižu, a kad im je njihov profesor godine 1836. na gusle zasvirao *Još Hrvatska nij' propala*, svi su poželjeli da budu što bliže žarištu preporodnih gibanja. Ta se žudnja uskoro Stražimiru i ostvarila kad je nakon šestoga razreda gimnazije primljen u bogosloviju u Zagrebu. Kako je Stražimir bio vrlo društven,

¹⁰ Prvotisak u Varaždinu 1870, pretisak u Čakovcu 1992.

imao je širok krug prijatelja. S njima je zajedno, a i od njih, učio hrvatski književni jezik na štokavskoj osnovici. Pomno je pratio tekuću publicistiku, književne preporodne ostvaraje, a zacijelo se služio leksikografskim i gramatičkim djelima preporodnoga i popreporodnog razdoblja. Kao dijete upio je govor svojega rodnog Bukovca a kroz lekturu i druženje dobro je svladao i kajkavski književni jezik. Prihvaćajući preporodne tečevine, on prihvaća i štokavski kao osnovicu zajedničkoga književnog jezika svih Hrvata. A taj je jezik morao učiti jer mu nije bio materinski. Istodobno je učio još ruski, češki i slovački. Njemački je znao dobro kao nastavni jezik, a i latinski kao nastavni predmet. Za boravka u Kaniži naučio je još mađarski. Bio je dakle pravi poliglot. Sve mu je to olakšavalo da što bolje i što lakše svlada i svoj novi književni jezik. On se već kao student ogledao u štokavštini, a godine 1850. prevodi sa češkoga na hrvatski štokavski jezik jedno katehetsko djelo, za koje nije mogao dobiti preporuku ni odobrenje Duhovnog stola upravo stoga što je pisan “ilirski”, te ne bi tobože bilo od velike koristi za narod.

Kakva je bila Stražimirova štokavština i njegov jezik uopće? Kad Stražimir počinje pisati svoje priloge o gospodarstvu, posebno o vinogradarstvu, u njegovoj je sredini već sasvim jasno profilirana Zagrebačka filološka škola (Vjekoslav Babukić, Matija Mažuranić, Adolf Veber Tkalčević kao gramatičari i Bogoslav Šulek kao leksikograf). Normalno je stoga pretpostaviti da Stražimirov jezik na svim razinama nosi obilježja te filološke škole. Ta se pretpostavka može lako potvrditi mnoštvom primjera.

Kao glavno obilježje Zagrebačke filološke škole na morfološkoj razini jest postojanje različitih množinskih oblika za dativ, lokativ i instrumental, te završno *-h* u genitivu množine imenica (koje se u početku i izgovaralo, a kasnije je bilo samo gramatički znak toga padeža). Tako npr. Stražimir pri kraju Predgovora želi sretnu i plodnu novu godinu *svim hrvatskim vinogradarom*, a prije toga govori o nesavršenosti svojega djela, koje, budući da je “prvenac te struke”, nije moglo *zadovoljiti svim zahtievom našim*. Takvih primjera za dativ množine, koji se morfološki razlikuje od instrumentala i lokativa, ima i na drugim mjestima: da tim *manam (falingam)* izbjegne (69)¹¹, ide hitro od ruke vještım težakom kolicem (73). Evo nekoliko primjera za lokativ množine: u *takvih okolnostih i položajih naših* (Predgovor), u *hodištih* (164), o *ključecih* (28), o *novih lagvih* (149), o *vrstih čokota* (172), o *sastojinah* (172), u *boljih položajih* (68). Iz obilja primjera za instrumental množine izdvojit ćemo nekoliko: sa *grozdovi maleni*, čvrsto *nabitimi*, *drobnimi (sitnimi)*, debelom *kožicom ovinutimi jagodicami* (4), sa *krupnimi debelimi grozdovi*, *sočnimi odebelimi* tankom *kožicom ovinutimi jagodicami* (5), svoja vina prispodabljam o *drugimi* od iste vrsti *proizvedenimi* (68), pomladjen ... *liepimi*, *izvrstnimi felami* (15), pomješan s *drugi-*

¹¹ Broj u zagradama označuje stranicu u knjizi.

mi vrstni (37). Genitiv množine na *-h* stoji redovito: *narodah, spisah, pogriješkah, predielah, vinogradah* (Predgovor), *gojitba mladica* (92), oščipavanje *rodkinjah* (92), prikraćivanje *priperakah* (92), plietba *jalovakah* (93), tako zvanih *potisakah, izbojkah, prirožkah, mlazovah* (93).

Što se tiče refleksa "jata", načelo je jasno, tj. da se dugi jat piše *ie*, a kratki *je*. Ali budući da je malo Hrvata koji su izvorni ijekavci, u tom nije moglo biti stabilnoga osjećaja kad je "jat" dug, a kad kratak. Stoga u tom vlada velika šarolikost. Evo nekoliko primjera sa *ie*: *ociedjivanje* (160), *cedilo* (160), *lievak* (126), *ciepac* (62), *ciepljenje* (59), *uciepljuje* (60), *ciepilnjak* (163), *pogriješka* (70), *riedje* (160), *cielina* (13), *griehota* (131), *nepresiečeš* (12), *posieci* (12), *miezga* (20), *upotriebljen* (25). U nekima od tih primjera duljina jata je sumnjiva. Na dugi jat u izvedenim oblicima često utječe duljina u temeljnom liku. U nekim primjerima i u Stražimira nalazimo kolebanja: *pogreška* (2), *upotrebio* (25), *posjeci* (12), *posječe* (14), *mezga* (14). Evo pak nekoliko primjera sa *je* u kojima se ne koleba: *djelo* (59), *primjer* (11), *pljesan* (160), *uspjeh* (17), *sjedine* (159) premda je u riječi *pljesan* sumnjiva kraćina jata.

Stražimir u nekim primjerima odstupa od provođenja epenteze, upravo kao i slovničari Zagrebačke filološke škole: *poglavje* (189), u *poglavju* (182).

Zagrebačka se škola držala umjereno etimološkog pravopisa. Bio je to stanoovit kompromis između razumljivosti i etimologije. Toga se načela držao i Stražimir.

U jezičnom pogledu Stražimirov je "Vinogradar" predstavnik zrelije faze Zagrebačke filološke škole. On nosi vidljiv trag svega onoga što se zbilo početkom preporoda, ali i svih onih mijena i kolebanja tijekom preporoda i poslije njega. Premda je Stražimir prihvatio štokavicu, ima jasnih tragova koji pokazuju da je njegova štokavica, da se izrazimo vinogradarskom terminologijom, cijepljena na kajkavsku podlogu. To se osobito očituje u njegovoj bogatoj sinonimiji. Kad se hrvatski jezik širi na razna uporabna područja, normalno je da se pojavljuju sinonimi u stručnom nazivlju da bi se tekst što bolje razumio. Tako se često u tekstovima toga vremena u zagradama pojavljuju nazivi koji su poznatiji, pa često i internacionalizmi ili riječi drugih jezika. Ispred zagrade stavlja se obično naziv koji se želi uspostaviti u duhu hrvatskoga jezika. To je u skladu s načelom da se nepoznato ili manje poznato objašnjava poznatim ili poznatijim.

Stražimirova je sinonimija mnogo obuhvatnija nego u prosječnim hrvatskim tekstovima toga doba. Ona obuhvaća gotovo sve vrste riječi. Osim toga, u njega nema strogoga reda što stoji na prvome mjestu a što na drugom (u zagradama). To znači da je on oba sustava (štokavski i kajkavski) prihvatio kao svoja. Premda mu je gramatička struktura uglavnom štokavska, leksički je potpuno otvoren kajkavskom. Prihvaćajući tako otvoreno kajkavski leksik, prihvaća mnoge hugarizme i germanizme što su bili u kajkavskom obični. Neke nazive, koji su jačačno tipični za kajkavsko područje, navodi samo u kajkavskom liku: *krhkopetec* (vrsta vinove loze koja se tako zove "od krhke, kratke petle", kako kaže Stra-

žimir na 6. str.), *ključec* 'grana loze, drveta ili biljke koja se stavlja u zemlju da bi razvila nov korijen', *kleščec* vrsta bijelog vina, njem. Ortlieber. Neke riječi koje su tipičnije za kajkavski štokavizira: *lucan*, *lagav*, što bi u kajkavskom bilo *lucen*, *lagev*.¹² Za neke riječi koje su tipičnije za kajkavski ne provodi sibilizaciju; tako npr. od imenice *reznik* ima redovito nominativ množine *rezniki* (kao i instr. mn.).

Zbog osebnosti Stražimirove sinonimije navest ćemo nekoliko skupina s obzirom na vrstu riječi i prioritet štokavskoga ili kajkavskog leksema:

1. Imenice

a. Štokavski na prvome mjestu <i>pogreška</i> (falinga) <i>čokot</i> (trs) <i>vrst</i> (fela) <i>korist</i> (hasan) <i>košulja</i> (rubaća) <i>mahovina</i> (mehna) <i>godina</i> (ljetno) <i>vinova loza</i> (trsje) <i>liek</i> (vračтво) <i>žica</i> (drot) <i>tama</i> (tmica) <i>šira</i> (mošt)	b. Kajkavski na prvome mjestu <i>kvar</i> (šteta) <i>mošt</i> (šira) <i>navada</i> (običaj) <i>ciepljenje</i> (kalamljenje) <i>pivnica</i> (podrum) <i>piljka</i> (vranj, tapun) <i>kosture</i> (škljoce) <i>drozdje</i> (talog) <i>drač</i> (korov)

2. Prilozi

a. Štokavski na prvome mjestu <i>često</i> (gustokrat) <i>lošije</i> (gorje) <i>prije</i> (predi) <i>obično</i> (navadno) <i>takodjer</i> (takaj) <i>kao</i> (kakti) <i>dovoljno</i> (zadosti) <i>jedva</i> (komaj) <i>inače</i> (drugač) <i>zajedno</i> (skupa)	b. Kajkavski na prvome mjestu <i>drugač</i> (inače) Često se javljaju priložni kajkavizmi bez navođenja štokavskoga lika u zagradaama: <i>drugač</i> (8, 23, 30), <i>lahko</i> (33, 36), <i>navadno</i> (60), <i>svagda</i> (43), <i>takaj</i> (42), <i>varno</i> (149, (161), <i>zadosti</i> (147) itd.

¹² Vidi Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, sv. 5, Zagreb, 1989, pod riječi *lagev* i *lucen*.

3. Prijedlozi i veznici

<p>a. Štokavski na prvome mjestu
<i>iznad</i> (ober)
<i>tekar</i> (stopram)
<i>prema</i> (polag)
<i>osim</i> (izvan)
<i>prema</i> (poleg)</p> | <p>b. Kajkavski na prvome mjestu
Prijedlozi <i>polag</i> i <i>črez</i>
pojavljuju se samostalno,
bez štokavizma u zgradama.</p> |
|---|---|

4. Glagoli

<p>a. Štokavski na prvome mjestu
<i>nastojati</i> (trsiti se)
<i>izkusiti</i> (izprobati)
<i>žrtvovati</i> (alduvati)
<i>poludjeti</i> (ponoriti)</p> | <p>b. Kajkavski na prvome mjestu
Glagolski kajkavizmi pojavljuju
se samostalno, bez štokavizma
u zgradama: <i>podlecati</i> (4),
<i>prismuditi</i> (142), <i>sfrkati</i> (5,32)
<i>izplaknuti</i> (153), <i>nahuditi</i> (12) itd.</p> |
|---|--|

Slično je i s drugim vrstama riječi, ali njihova čestota nije tako izrazita. Takav odnos prema kajkavskom leksiku proizlazi i iz namjene Stražimirova "Vinogradara". On u Predgovoru kaže: "... htio sam da budem čim razumljiviji našem kajkavskom hrvatskomu puku ..." Stoga je i svoj jezik nastojao "prilagoditi načinu mišljenja i shvaćanja puka". Na 1. stranici Uvoda ima jedna bilješka koja još izričitiije govori o jeziku kojim Stražimir kani pisati, u kojoj kaže kako se kod nas "tek stalo pisati nešto za puk, ali se odmah u početku na visoko poletilo! Nitko se ne obazire na naš vrlo kajkavski puk, već se u obće piše, kao da su svi sgojlni štokavci". Stoga on kaže da će u zaporke staviti "koju kajkavsku rieč, da se laglje razumije". On je to doista tako i radio. Štoviše, često bez zagrada, kako smo vidjeli, upotrebljava kajkavizam koji možda štokavcu ne bi bio razumljiv. To nije toliko ni bitno kad je knjiga namijenjena u prvom redu kajkavcima. Ima pak i zanimljivih primjera u kojima Stražimir varira štokavsku i kajkavsku riječ da bi izbjegao jednoličnost izraza, kao npr. na str. 25: "... ali dobro pazi ... da jedno *ljeto* nepobereš rod (plod) za više *godinah* ... Zločest je onaj vinogradar, koj neručuna na više *godinah* (*liet'*); pravi rezač mora imati pred očima rodovitost ne samo jednoga *ljeta*, već više *godinah*." Na 188. stranici kaže kako vinogradar pri kraju godine otpočiva, "snuje nove snove, kako će koje djelo valjanije izvesti moći, te se pita ublažujućom nadom (ufanjem), da će mu buduća *godina* sretnije osvanuti, i obradovati ga plodnošću svojom!" Premda je tu upotrijebio riječ *godina*, u daljnjem retku nastavlja kao da je rekao *ljeto* (jer mu je to u svijesti), pa kaže: "Svemožni viečni Bog dao! osvanulo nam zbilja zdravo, i usrećilo nam vaskoliki mili naš narod Hrvatski!"

Sinonimiji se može pristupiti i drukčije, ne samo s gledišta štokavsko-kajkavskoga odnosa, nego šire, s gledišta odnosa tradicionalnog i novog, odnosa domaćeg i stranog, nepoznatog i poznatog. Time ćemo se više baviti u razmatranju

Stražimirova stručnog nazivlja. Ovdje ćemo spomenuti neke zanimljivije pojedinosti koje se tamo neće razmatrati.

Na više mjesta Stražimir domaću riječ tumači stranom kao da je strana bila poznatija u ono doba: *uništjuje* (elidira, paralizira), *u rستنju* (vegetaciji), *tjeranje* (vegetacija), *preša na koljeno* (Kniehebel–Presse), *ocjedjivanje na gusto cidedilo* (filtriranje), *sjeme od divizme* (Königskreuz), *trsotoč kukac* (Rebenstecher), *mierka* (Flechtweiden–Eule).

Mnogi Stražimirovi sinonimni nizovi podsjećaju na sinonimiju hrvatskih protestantskih pisaca ili pak pisaca i leksikografa ozaljskoga kruga. Tako se često u jednom nizu javlja *mast – barva – farba*. Ponekad im se pridruži i *boja*, a nekad se ispusti ili se promijeni redosljed. Slično je i s nizom *oblik – figura – spodoba, piljka – vranj – tapun* itd.

Stražimir unosi za mnoge nazive i dijalektološke podatke. Tako npr. na str. 6: “Moslavac (zove se takaj: starina, oko Vinice i Varaždina šipelj, i krhkotepec od krhke, kratke petle.” Na istoj stranici ima i ovo: “ ... mnogo sladkih sušakah (cvebah, tako zovu rosine po Podravini.” Na str. 170. ima: “ ... smudj iliti ostrizhenka (tako je zovu oko Moravča).”

Valja još spomenuti da se Stražimir u pogledu jezičnoga purizma udaljuje malo od preporodnoga ideala. To proizlazi iz namjene knjige hrvatskomu puku i želje da knjiga bude čitatelju što razumljivija i što korisnija. Stoga upotrebljava i nazivlje koje je puku poznatije. U tom nazivlju ima dosta riječi stranoga podrijetla (turcizama, hungarizama, germanizama, romanizama, grecizama, internacionalizama), koje su došle zajedno sa stvari koju označuju.

Na tvorbenoj razini valja istaknuti sustavnu težnju u jeziku toga doba da se daje prednost imenicama na *-ba* zbog njihove derivacijske sposobnosti. Tako i u Stražimira nalazimo češće *sadba* nego *sadjenje*, češće *rezitba*, *vezitba*, *gnojitba*, *berba*, *prašitba* nego *rezanje*, *vezanje*, *gnojenje*, *branje*, *prašenje*.

Budući da je Stražimirov “Vinogradar” prvijenac te struke na hrvatskom jeziku, golemo je značenje toga djela s kulturnopovijesnoga gledišta. Ali i za povijest hrvatskoga jezika ono ima veliku vrijednost. Njime se uporaba hrvatskoga književnog jezika proširuje na još jedno uporabno područje, čime se povećava njegova funkcionalna polivalentnost, a njome i stupanj standardnosti.

Sad ćemo razmotriti stručno nazivlje u Stražimirovu “Vinogradaru” s različitih gledišta. Vidjet ćemo odnos toga nazivlja prema hrvatskoj tradiciji koliko je u toj struci ima. Pokušat ćemo utvrditi sustavne težnje u tom nazivlju i Stražimirov prinos usustavljivanju toga nazivlja. Kako bi iscrpan obuhvat svih vinogradarskih i srodnih interdisciplinarnih naziva prelazio okvire ovoga rada, ograničit ćemo se na temeljne vinogradarske i vinarske nazive, posebno na nazive sorta vinove loze, vina i grožđa.

Osnovno vinogradarsko nazivlje ima u nas prilično bogatu i vrlo raznoliku tradiciju. Pri utvrđivanju potvrđenosti kojeg naziva u hrvatskoj tradiciji služit ćemo se Akademijinim Rječnikom¹³ i Rječnikom hrvatskoga kajkavskoga knji-

ževnog jezika¹⁴ kao relativno pouzdanim pokazateljima potvrđenosti, ali i pojedinačnim djelima, posebno rječnicima, koji su kao izvor uzeti pri izradi tih dvaju kapitalnih rječnika.

Uzmimo npr. osnovni naziv za biljku koja plodi groždem, od čega se pravi vino. Imamo ove nazive: *loza*, *vinova loza*, *vinoloza*, *trs*, *čokot*. Sve osim *vinoloza* potvrđeno je u davnini, i to *loza* pretežno u južnohrvatskom području (stoga je Belostenec opravdano naziva dalmatinizmom), *trs* pretežno u kajkavskim izvorima, a *čokot* u slavonskoj štokavskoj tradiciji. Zanimljivo je da Stražimir uzima *čokot* (riječ prilično nejasne etimologije) i daje joj stanovitu prednost pred riječi *trs*. Premda upotrebljava i *trs* i *čokot*, navodeći često jedan u zagradi kao sinonim, u naslovima pojedinih poglavlja ima samo *čokot*. Riječ *loza* pojavljuje se samo iznimno u svezi *vinova loza* (26). Ali kad mu treba naziv za pojam 'lozni rasadnik', Stražimir ipak uzima riječ *loza* i od nje izvodi naziv *loznik*, koji je doduše u liku *loznik* i *loznik* potvrđen u Akademijinu Rječniku s jedinom potvrdom od fra Grge Martića, i to u značenju 'zemljište zasađeno lozom', što je sinonim za *vinograd*.

I 'zemljište zasađeno vinovom lozom' nazivalo se vrlo raznoliko: *vinograd*, *gora*, *vinogradska gora*, *gora vina*, *vina gora*, *vinska gora*, *gorice*, *gorica vinogradska*, *trsje*, *čokoće*. U takvu bogatstvu naziva teško se bilo odlučiti. Stražimir se odlučuje za naziv *vinograd*, koji je doista najpotvrđeniji u hrvatskoj tradiciji svih hrvatskih krajeva, a imaju ga i drugi slavenski jezici, bilo u tom značenju (poljski, češki, slovački) ili u značenju 'vinova loza, grozd' (ruski, ukrajinski, poljski).

Od riječi *vinograd* Stražimir izvodi naziv *vinogradar*, koji objašnjava "tako se zove čovjek koji obdjelava vinograd" (2), što upućuje na relativnu novost toga naziva, barem za Stražimirova kajkavca. Riječ je doista bila slabije poznata. Potvrđena je uglavnom u rječnicima, i to ne u svima. Ali ni ona nije bila bez konkurencije. Tako npr. Vitezovićev rječnik pod *vinitor* ima: *gorňak*, *trsjar*, *viňak*, *vinogradar*, a Jambrešićev rječnik pod *vinitor* ima: *vinogradar*, *tersjodelavec*, *skrbitelj vinogradski*.¹⁵ Vrančićev pak rječnik pod riječi *vinitor* ima *kopač*, vjerojatno po najtežem težačkom poslu u vinogradu. Budući da ni drugi konkurentni nazivi nisu imali jače tradicije, Stražimir uzima riječ *vinogradar*, koju u tekstu varira vršiteljem pojedinog vinogradarskog posla (*rezač*, *kopač* itd.). Na izbor toga naziva zacijelo je utjecao prethodni izbor riječi *vinograd* za 'zemljište zasađeno vinovom lozom', gdje se očituje težnja za sustavnošću nazivlja. Ta je riječ ujedno i naslov Stražimirova djela kojim se ovdje bavimo.

¹³ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb

¹⁴ Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, Zagreb 1984. i dalje. Dosad je objavljeno 6 svezaka.

¹⁵ Podaci za Vitezovićev i Jambrešićev rječnik uzeti iz Akademijina Rječnika pod riječi *vinogradar*.

Dosljedno prethodnom izboru, a bez ikakve potvrde u hrvatskoj tradiciji, Stražimir uvodi naziv *vinogradarstvo* za vinogradarsku djelatnost. Riječ je potvrđena u Šulekovim rječnicima. Stražimir je tako nazvao drugu svoju knjigu vinogradarske struke, koja je samo drugo, prošireno izdanje “Vinogradara”.

I pojedine vinogradarske radnje (poslovi) imaju također dugu i raznoliku tradiciju. Tako imamo potvrđeni niz *rezanje (rizanje) – rezidba, kolitva – kolenje (koljenje), berba – branje – bratva – jemstva – trganje* itd. Premda su likovi sa završetkom *-ba* noviji, Stražimir im daje prednost, vjerojatno i stoga što su prikladniji za izvođenje. To je sasvim u skladu s općom težnjom u hrvatskom jeziku toga razdoblja, kad se stvaralo nazivlje pojedinih struka. Tako u Stražimira nalazimo: *sadba* (uz sadjenje), *rezitba, gojitba, kolitba, vezitba, gnojitba, plietba, berba*. Prvo kopanje Stražimir naziva *prašitba* ili *prva kop*. Problematično je da li je *prašitba* doista prvo kopanje (*prva kop*). Ovisi o tome računa li se kalendarska godina ili pak vinogradarska godina. Svakako, taj je naziv već prije postojao. Neki od tih naziva, vjerojatno i Stražimirovom zaslugom, ušli su i u suvremeno hrvatsko vinogradarsko nazivlje.¹⁶

Slatki sok istisnut iz grožđa Stražimir naziva *šira* ili *mošt*. Riječ *mošt* (iz njem. Most) obilno je potvrđena u sjevernoj tradiciji (ne samo kajkavskoj), u južnim područjima je *mast*, a *šira* (turcizam) u slavonskih pisaca. Osim toga zabilježeni su nazivi *kljuk* i *preševina* s nešto manje potvrda. Premda je *mošt* (i njegove izvedenice) dominantan u kajkavskom području, Stražimir daje prednost turcizmu *šira*. Tu se očituje hrvatski jezični purizam, čija je oštrica bila usmjerena najviše prema germanizmima. Mnogi autori vinogradarske struke prihvatili su naziv *šira* i zalagali se za nj, ali je danas ipak potisnut.

U navedenim nazivima i nizovima nazivlja za pojedini pojam Stražimiru je pripala uloga da izabere naziv koji bi u toj struci bio općenito prihvatljiv. Pri izboru najprikladnijeg naziva, kojemu bi valjalo dati stanovitu prednost, nije se dosljedno držao nekih kriterija. Često je njegov izbor sasvim dobar i opravdan s gledišta potvrđenosti u hrvatskoj tradiciji. Pokazuje se također stanovita težnja za usustavljivanjem nazivlja.

Osim vinogradarskog i vinarskog nazivlja u Stražimirovu “Vinogradaru” nalazimo mnoštvo naziva šire struke, ratarstva, voćarstva. Ima dosta naziva koji nisu zabilježeni u Akademijinu Rječniku ili su zabilježeni u Akademijinu Rječniku ili su zabilježeni s prvom potvrdom iz Šulekova Imenika bilja¹⁷ ili kojega drugog novijeg izvora. Osobito među nazivima raznih sorta vinove loze, grožđa i vina ima mnogo novih naziva. Evo npr. nekoliko takvih naziva kojih nema ni Akademijin Rječnik ni Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika: *ka-*

¹⁶ Dr ing. Ranko Licul – Dr ing. Dubravka Premužić, Praktično vinogradarstvo i podrumarstvo, Zagreb, 1974.

¹⁷ Bogoslav Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879.

darka, krščina, kapčina (kavčina), ciparka, kaptovkam, izabela, guskonožka. Neke pak riječi Akademijin Rječnik ima, ali u drugom značenju: *moslavac* (etnik), *svilenka* (ime kravi), a to su u Stražimira nazivi loze, grožđa i vina. Sorte od kojih je dobro grožđe za jelo (zobanje) Stražimir naziva *zobatice*. Akademijin Rječnik nema ni toga naziva, premda ima *zobati* i *zobañe*.

U hrvatskom jeziku redovito je jednak naziv za voćku (stablo) i njezin plod. To vrijedi i za sorte vinove loze, samo što se u pravilu isti naziv proširuje još i na vino od pojedine sorte. Tako isti naziv obuhvaća sortu vinove loze, grožđe i vino. Pogledamo li kriterije po kojima se nazivaju razne sorte, vidjet ćemo dosta nedosljednosti, i to ne samo u hrvatskom nego i u drugim jezicima. Nekad se naziva po mjestu, području, pokrajini ili državi otkud je sorta potekla (*frankovka* – Frankentraube, *tirolac* – Tirollinger, *provencovka* – Provencentraube, *malvasijka* – Malvasier ...), nekad po činjenici da rano dozrijeva (*ranina* – Urbani-traube), po blagdanu o kojem dozrijeva (*lourencovka* – St. Laurent, *antunovka* – St. Antoine, *magdalenka* – Magdalenentraube). Temeljna je podjela prema boji grožđa ili vina. Stoga se uz temeljne nazive javljaju pridjevi *bieli (biela)*, *žuti (žuta)*, *modri (modra)*, *crveni (crvena)*, *crveno-modri* itd.

Temeljna sastavnica naziva pretežno je imenica ženskog roda; najčešće s dočetakom *-ka*: *kadarka, dinka, slankamenka, zelenika, muhovatka, smokovka, svilenka, kambriđka, tokajka, vješanka, praskavka, divljačina, crnina, ranina, kosovina, narančica* ... Zanimljivo je istaknuti da je u Stražimira očita težnja da temeljna imenica u nazivu bude na dočetak *-ka*, pogotovo kod onih koje su nazvane po kraju otkud potječu: *slankamenka, parižanka, ciparka, kambriđka, malvasijka, provencovka, šandorovka, kaptovka, orlejanika, španjka, korintka, frankovka, silvanika*. Malo je takvih naziva muškoga roda: *moslavac, burgundac, rulendac, tirolac, traminac* ... Na njihov je rod i lik utjecala vjerojatno nje-mačka imenica na *-er* (Tirollinger, Burgunder, Traminer ...).

Neke imenice u nazivlju sorti izgledaju kao prevedenice iz njemačkoga, ali se po strožim kriterijima teško mogu nazvati prevedenicama jer su u hrvatskom izvedenice a u njemačkom složenice: *plemenika* – Gutdel, *smokovka* – Feigen-traube, *svilenka* – Seidentraube, *praskavka* – Krachgutedel, *mlinarica* – Müllertraube ... Kod nekih je pak imenica taj odnos između pojedinih sastavnica i formalno podudarniji: *crvenvrška* – Rothgipfler, *vješanka* – Hänglig, *guskonožka* – Gänsfüßler ...

Stražimir je naveo neke njemačke nazive u njihovu fonetiziranom liku, a u zagradama donosi njihov pisani njemački lik: *rajfler* (Reifler), *blisard* (Blü-sardt), *cotelvelš* (Zottelwelsch, Wullerwelsch), *šajhner* (Scheuchner, Pomerer), *agster* (Augster). To je ipak uglavnom za strane sorte, koje kod nas još nisu bile poznate.

Nazivlje što ga je Stražimir upotrebljavao, a kojega nema u Akademijinu Rječniku ni u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, uglavnom je novije. Nešto se može naći u raznim brojevima i godištima Gospodarskog lista, u

Danici i drugdje. Velik je dio vjerojatno i sam Stražimir načinio u duhu hrvatskoga jezika, koji je dobro poznao.

Iz bilješke na str. 4. jasno se vidi da je Stražimir osjećao potrebu da se sastavi "nazivlje trsovno". I na str. 172. kaže: "Pa neimamo jošte ni opredjeljenih nazivah jedne iste fele čokota, koje puk raznimi imeni nazivlje". To je sigurno razlog zašto uz pojedine nazive koji još nisu ustaljeni i općenito poznati i prihvaćeni navodi u zagradama i njemački naziv. Bitno je da se s čitateljem uspostavi što jednoznačnija komunikacija.

Kad je Stražimir pisao svoga "Vinogradara", Šulek je možda tek počeo prikupljati građu za svoj Imenik bilja. Stražimirovo je nazivlje utjecalo na Šulekov Imenik. A kao djelo velike praktične vrijednosti za svoje vrijeme utjecalo je na stvaranje sustava naziva u vinogradarstvu i vinarstvu.

Stražimirov "Vinogradar" kao prvijenac te struke u nas ima danas bez sumnje veliku kulturnopovijesnu vrijednost. Kolika je njegova praktična vrijednost danas, a čini se da ni ona nije mala, o tom mogu prosuditi vinogradari i vinari. S jezičnoga gledišta može se reći da je to djelo proširilo uporabu hrvatskoga jezika na jedno novo uporabno područje, povećavši time funkcionalnu polivalentnost hrvatskoga jezika i njegovu standardnost. U pogledu stručnoga nazivlja obavio je izbor iz relativno bogatog i raznolikog temeljnog nazivlja te struke u hrvatskoj tradiciji. Načinivši tako selekciju tradicionalnog nazivlja, pridonio je stvaranju jedinstvenoga sustava vinogradarskoga nazivlja za sva hrvatska područja. Ono nazivlje što u tradiciji nije postojalo ili je sam stvarao, premda to nigdje izričito ne kaže, ili je uzeo iz suvremene gospodarske literature kojom se obilno služio. Tako je upotpunjen sustav hrvatskoga vinogradarskog i vinarskog nazivlja, koji je kasnije doživljavao manje ispravke i obogaćivao se nazivljem za novije pojmove, kojih se dosta pojavilo, osobito nakon pojave filoksere u Europi, koja je izazvala korjenitu promjenu u toj struci.

Résumé

LA LANGUE CROATE DU "VITICULTEUR" (1870) DE DRAGUTIN STRAŽIMIR

Le "Viticulteur" (1870) de Dragutin Stražimir représente le premier livre croate qui traite la matière de viticulture et de la terminologie viticole. Les auteurs soumettent à l'analyse la langue employée par Stražimir, avec un coup d'oeil à part en ce qui concerne la terminologie viticole. Ils font ressortir l'importance de ce livre en ce qui concerne la polyvalence de la langue croate et l'accroissement de la valeur standardisée de cette langue. Eu regard de la terminologie cette oeuvre a eu un rôle de sélection pour le choix de la terminologie traditionnelle et le rôle de création pour le forgeage de nouveaux termes pour les nouvelles conceptions. Dans l'article est accentué le rôle du livre de Stražimir dans la systématisation de la terminologie viticole chez les Croates et son influence qui pourrait en résulter dans le futur sur la terminologie dans cette branche.